

tičnega sistema socialističnega samoupravljanja? DZS, Ljubljana, 1977, str. 80). Država pa vse bolj prenehava biti zastopnik enega dela družbe nasproti drugemu delu, v čemer ravno je njena politična narava, in vse bolj postaja najširša organizacija celotne družbe. Te »specializirane javne službe« pač postajajo vse bolj tista nepolitična »javna oblast« iz Komunističnega manifesta, ki nakazuje osnovne cilje komunističnega gibanja.

STIPE ŠUVAR

## O komunistični viziji in pritisku ideologij srednjih slojev

Komunizem kot ideja, kot vizija, kot končni cilj družbenega razvoja ali – kot smo govorili od začetka (in pri tem poimenovanju še vedno vztrajamo) – socialistične graditve je zapisan v programskih usmeritvah in srčki teoretične misli ZKJ. Zlasti od petdesetih let naprej, po normativnem uvajanju socialističnega samoupravljanja, se je pri nas začelo razvijati nekaj, kar je V. Bakarić tedaj, ko je predaval nemškimi socialdemokratom v njihovem inštitutu, označil kot začetek našega lastnega pogleda na razvoj socializma, ko na komunizem kot cilj nismo več gledali kot na nekakšno parolo, ampak je šlo za to, kako naj bi, tukaj, razvijali to našo družbo v združbo neposrednih proizvajalcev, pa najsi je bila ta od nas zgodovinsko še tako daleč. O tem priča tudi Titov uvodni govor ob sprejemu zakona o delavskih svetih, v katerem navaja programske točke samoupravljanja in pri tem pripominja, da uvajanje samoupravljanja ni preuranjeno, ampak da, nasprotno, prihaja z zamudo. Boris Kidrič v »Tezah o ekonomiki prehodnega obdobja« zgoščeno pove, da je naš cilj združba svobodnih proizvajalcev (zapisal v slovenščini sicer nisem preverjal, v srbohrvaščini pa piše: slobodna asociacija proizvođača, vendar pa to ni Marxov pojem). Torej je Kidrič že tedaj na naš razvoj gledal skozi perspektivo združbe svobodnih proizvajalcev. E. Kardelj je že l. 1951 zapisal stavek, v katerem pravi, da je bistveno to, kako naj proizvajalec pridobi kontrolo nad presežkom dela in kako se presežek dela in potrebno delo povežeta. Itd . . .

Naša Ustava iz l. 1963 je prva ustava na svetu, v kateri je kot cilj zapisana ekonomska osvoboditev dela, to pa je spet proces, ki vodi v komunizem. Socialistično samoupravljanje je pri nas tudi teoretično zasnovano kot tisto, kar je oziroma bi moglo biti ali postaja »končno odkrita politična oblika ekonomske osvoboditve dela«. To, kar je Marx rekel za pariško komuno, namreč v bistvu velja tudi za naše socialistično samoupravljanje kot organizacijsko obliko socialistične družbe: da si prizadevamo, da bo »končno odkrita politična oblika ekonomske osvoboditve

dela«. Tu je potem tudi naša zasnova združenega dela. *Združeni delavec* stopa ali bi moral stopiti na mesto *skupnega* delavca iz kapitalizma, ki ga Marx pojasnjuje v »Kapitalu«. Socializem kot zgodovinski proces mora odpraviti skupnega delavca, ustvariti pa (delavca) združenega dela – in sicer mora sam delavec odpraviti sebe kot skupnega delavca in se spremeniti v združenega. Zato je tudi v Platformi za pripravo stališč in sklepov desetega kongresa, ki ga sicer imam za naš najboljši in najbolj konsistenten teoretični in programski dokument po programu ZKJ iz l. 1958, socialistično samoupravljanje opredeljeno kot korak v razvoju socializma od njegove prve državne faze proti daljni združbi svobodnih proizvajalcev. Tudi v njej piše, kot je opredelil V. Bakarić, da je samoupravljanje, ki ne bi vodilo k temu cilju, nesmisel, ki ne vodi nikamor. Ne moremo ustvarjati samoupravne družbe same po sebi, kot končnega cilja, ampak edinole, če ima možnost razvoja v združbo svobodnih proizvajalcev. Toliko so združeno delo in njegove združbe prazračetki, praoblike gibanja proti njej.

Tu so tudi naše teoretične razprave, v katerih pa sta spet V. Bakarić in E. Kardelj največ ponudila, odnosi med potrebnim in presežnim delom: kako naj si proizvajalec pridobi kontrolo nad delovnim presežkom, nad njegovo količino oziroma kako naj določa količino in namen delovnega presežka, medtem ko ta mora obstajati kot delovni presežek, vendar s težnjo, da bi se presežek dela poistovetil s potrebnim delom, kar vodi v brezrazrednost. Končno tudi naša sedanja ustava temelji na razliki med delavcem in delovnim človekom: tako naj bi se tisti, ki še ni delavec, vendar je delovni človek, združil s tistim, ki je delavec v smislu neposrednega proizvajalca kot podaljška delavskega razreda iz kapitalizma.

S tem povezano je tudi vprašanje odmiranja države. Tovarš Igličar je nekajkrat citiral Komunistični manifest in druga Marxova dela. Ni se nam treba pričakati o odmiranju države. Mislim, da je Marx bistveno povedal prav v besedilih o pariški komuni, o francoski državljanski vojni. Bistveno pomembno je, da se vzpostavi končno odkrito obliko ekonomske osvoboditve dela, pa najsi imenujemo to obliko država ali kako drugače.

Tu je potem tudi naša teorija o odmiranju partije, spreminjanju družbe iz družbe z enopartijskim sistemom (če smo s tem startali) v družbo, ki bo brezstrankarska.

Potem so tu, v tem istem sklopu, še naša teorija dohodka, povezana s komunistično vizijo, naša teorija svobodne menjave dela, naše razlage odnosov med proizvodnim in neproizvodnim delom, končno pa tudi naša opredelitev socialističnega samoupravljanja kot oblike diktature proletariata, kar je korak naprej od pojmovanja, da je samo država v svojem klasičnem delovanju opredeljena kot diktatura proletariata.

Torej, v naših programskih dokumentih in v glavnih tokovih naše teoretične misli je komunistična ideja bila in je še kako navzoča. Morda celo ni nobenega komunističnega gibanja v svetu, ki bi v tem smislu bolj poudarjalo perspektivo komunizma, vendar ne s parolo, kot je bilo to v programu sovjetske partije, ki ga zdaj revidirajo (v njem je pisalo, da bo

komunistični človek fizično popoln, moralno čist in duševno bogat). To je otipljiv zgodovinski smisel tega boja za komunizem in v vsem tem je bilo in je tisto, kar je E. Kardelj, ko je predaval ob otvoritvi Politične šole Josip Broz-Tito v Kumrovcu, označil kot »zametek jutrišnjega dne v današnjem«.

Vsi ti cilji pa so hkrati tudi realni. Nekdo je tu govoril o nerealnih ciljih. Ti naši cilji pa so bili v določenem globljem, zgodovinskem smislu vedno realni. Naši izvedbeni cilji pa so morda nerealni in nam pogosto padajo v vodo zato, ker smo nestrpni, ker hočemo voluntaristično preskočiti tisto, kar je živi družbeno-zgodovinski proces, ki ga ni moč nadomestiti z voluntarizmom in dekreti. Druga stvar pa je, ali zgodovinski proces osvoboditve dela dovolj razvijamo ali pa smo pri tem v zastoju.

Mislim, da smo pri spreminjanju družbenih odnosov v smislu teh vizij in ciljev v preteklih tridesetih ali štiridesetih letih nekaj le dosegli. In če me vprašate, kaj, potem so ti glavni dosežki: delavski razred se je – po eni strani – oblikoval v procesih prvobitne industrializacije in urbanizacije, ki ju mora socializem v nerazviti državi dokončati, ker kapitalizem tega ni storil, istočasno pa se je, vsaj na začetku ukvarjal z nalogo, da tudi sebe odpravi toliko, koliko bo spremenil družbo in odpravil razredno sestavo. Torej se je delavski razred, po eni strani izoblikoval v fizičnem smislu, po drugi pa si je prizadeval za lastno odpravo. O tem je govoril tudi tovariš Boris Majer. Naš delavski razred je prvi proizvajalski razred v človeški zgodovini, pri katerem se je pojavila težnja po združevanju dela in upravljanja. In to je naše socialistično samoupravljanje. Poleg tega se je do določene mere že organiziral kot razred, ki je sam sebi kapitalist. Kajti, dokler obstaja blagovna proizvodnja, dotlej proizvodnja ni le proizvodnja uporabnih vrednosti, ampak tudi menjalne vrednosti (menjalna vrednost pa ima obliko blaga in denar je splošno blago, enakovredno vsem drugim vrstam blaga), dotlej obstaja tudi prisvajanje tujega dela. Blago je družbeni odnos, kot bi rekel Marx, vendar ni predmet sam po sebi. In dokler obstaja, proizvajalski razred, ki začenja organizirati družbo, deluje tudi kot proizvajalec blaga. Glede na to organizira zase pogoje, pod katerimi proizvaja in realizira proizvodnjo na tržišču ter s tem deluje kot sam svoj kapitalist.

To je spet zgodovinsko nujno, vendar vodi k zavestnemu vzpostavljanju delitve, združevanja in menjave dela . . . itd. Vprašanje je, kako bo to obliko blagovne proizvodnje nekega dne mogoče odpraviti, seveda pa to ni le naloga ene države, ampak celega sveta. Rekel bi, da je pri nas vendarle (ali se je to moralo zgoditi ali ne, ne vem) prav zdaj celotni ta proces zastal, *da je zastal proces prekvašenja družbe v duhu delavstva* (tu avtor uporablja izraz »proces poradničenja društva«, ki je neprevedljiv – op. prev.). Dodal pa bi, da to velja tudi za zvezo komunistov.

Socializem je naloga zgolj delavskega razreda, edinole on ga hoče udejaniti. Vsi drugi sedanji družbeni razredi in sloji po svoji razredni biti niso usmerjeni k temu, vendar so lahko zavezniki delavskega razreda.

Odtod je tudi naloga delavskega razreda, da vse druge sedanje razrede poveže s seboj v tem smislu, da jih prekvasi z duhom sveta delavstva, vendar ne s spreminjanjem intelektualnega dela v ročno, ampak prav nasprotno, z intelektualiziranjem svojega dela in s tem, da vse druge pripadnike družbe poistoveti s seboj v njihovem družbenem položaju in da na tej podlagi združuje potrebno delo in delovni presežek, proizvodno in neproizvodno delo, proizvodnjo in upravljanje družbe itd. Marx je v besedilih o pariški komuni zapisal, da je delavski razred spoznal, da je to njegova naloga, in to dolgoročna, da jo torej v težkih okoliščinah lahko opravi le dolgoročno. Potem pa je v Kritiki gothskega programa znova poudaril, da se bo nova družba rojevala ob dolgih porodnih mukah, da bo na sebi dolgo nosila brazgotine stare družbe, ker nima svoje lastne reprodukcijske podlage, ampak je še določena s staro družbo itd. . . . Potem pa pove, pod kakšnimi pogoji je moč stopiti v drugo fazo komunizma.

Ta naloga prekvašanja družbe v duhu sveta delavcev pri nas, je torej zastala in pomnožili so se srednji sloji, ki se z delavskim razredom niso poistovetili, ne na zunanji, formalni, pravni, statusni ravni, ampak v smislu spreminjanja družbenih odnosov. In ti srednji sloji pri nas razvijajo pluralizem osebnih in egoističnih interesov, ki je v nasprotju s pluralizmom samoupravnih interesov delavskega razreda. Njih ne zanima tisto, kar je cilj: da delavski razred gospodari z dohodkom. To pač ni v njihovem interesu, odpravlja njihovo osamosvojeno reprodukcijo, oni pa so za svojo osamosvojeno reprodukcijo zainteresirani. Ker se hočejo ohraniti, se upirajo spreminjanju družbenih odnosov v tem smislu, da mora delavski razred gospodariti z dohodkom, kot ideološko orožje pa prevzemajo ideologije meščanske družbe, dajejo jim različne izrazne oblike (sem spadajo, na primer, različne sociološke in antropološke teorije »modernizacije«, potem zahteve po vladavini znanstvene elite ali po scientokraciji, ekspertokraciji, tehnokraciji, kulturokraciji . . .).

Zastali smo torej pri prekvašanju družbe v duhu delavstva, pri tem, *kako naj se delavski razred intelektualizira*. Svojo idejno moč v naši družbi je že zelo razvil. Naš delavski razred v ožjem, klasičnem pomenu (nekvalificirani, polkvalificirani, kvalificirani in visoko kvalificirani delavci) je bolj izobražen kot v državah, ki so ekonomsko in tehnološko razvitejše od nas, tako kot imamo tudi relativno več fakultetno izobraženih ljudi kot Zahodna Nemčija in Švedska. Problem pa ni v tem, ampak v nadaljevanju ločenega obstoja srednjih slojev. Resda nove srednje sloje na Zahodu razglašajo za nov delavski razred. Če ni zgodovinskega procesa ekonomske osvoboditve dela, ni tudi transformacije srednjih slojev v delavski razred. Naš cilj ni, da bi vsak intelektualec postal delavec, ampak da bi vsak delavec postal intelektualec v smislu ustvarjalnosti življenja in obvladovanja svoje človeške usode. K temu med drugim vodi tudi to, kar smo šele začutili kot pot, po kateri se skušamo komunistično preobražati, seveda pa se na tej poti ne bomo mogli premakniti, če ne bo nastajalo in se

razvijalo združeno delo, ki pa je šele na začetku. Gre prav za to, kar je pojasnjeval Marx v »Kapitalu«: da si delavski razred znova pridobi duhovno proizvodnjo potenco, ki jo je kapitalistični način proizvodnje od njega docela ločil in vzpostavil kot ločene dejavnosti, kot t.i. duhovno proizvodnjo, ki jo uvrščamo pod družbene dejavnosti, kot osamosvojeno znanost, kulturo, izobraževanje, zdravstvo . . . Bistveno je, da se razvijajo procesi, v katerih se delavski razred intelektualizira, v katerih družba postaja družba sveta delavstva in premore duhovno proizvodno potenco. Ker pa to ne poteka tako, kot bi moralo, ker zastaja, se je pri nas danes v javnem življenju zakonito uveljavila teza, da je glavni problem odnos med delavsko partijo, v tem primeru ZKJ, in inteligenco. Ne pa odnos med delavskim razredom in delavsko partijo. Oglejte si več kot sto intervjujev, ki jih je objavila Borba: ti intelektualci v tradicionalni izdaji so vsi po vrsti silovito obtoževali, da se jih ne upošteva dovolj, da njihova pamet in sposobnost ne moreta priti do izraza, da bi partiji vsaj svetovali, kako naj razvija družbo, da nimajo odločilne vloge, da ne morejo dobiti veliko večjega pomena kot ga imajo. Nihče pa ne razmišlja še o tem, ali je njegov cilj, da se poistoveti z delavskim razredom, da se preneha ločevati od njega. Zaradi tega se zdi, kot da tudi v sami partiji prevladuje zavest, da ni usodno vprašanje odnosa med razredom in partijo, ampak odnosa med partijo in inteligenco. Delavci pri nas še vedno ostajajo v rezervatu industrijskega dela, rutinskega, ponavljajočega se dela. Mnogi jih tako v svetu kot pri nas – odpisujejo kot razred 19. stoletja in izraz manufakturizma, ki izginja. Delavce naj bi baje spodrinili mikroprocesorji, zamenjali pa tisti, ki se igrajo s čipi in to bo nova sila, pri tem bo mladina sveta, kot je to napovedal Servan-Schreiber, našla svoje veselje v raznih silicijevih dolinah, kar so spet neumnosti buržoazne pameti in pogleda na svet.

A kje so še pri nas delavci, ki upravljajo družbo. V zvezni skupščini je 98% fakultetno izobraženih. Najdite mi danes predsednika izvršnega sveta v okrog 540 občinah v Jugoslaviji, ki bi bil delavec. Predsednika občine morda, vendar je ta bolj za reprezentanco. Najdite mi direktorje, ki so delavci. Morda je še kje kateri iz Hafnerjeve generacije. Nekateri menijo, da se je naše gospodarstvo slabo razvijalo, ko so ga upravljali partizanski direktorji. Sedaj imajo številni celo doktorat znanosti, imamo 120 tisoč fakultetno izobraženih ekonomistov, 80 tisoč pravnikov, pa se zdi, da gre gospodarstvu slabše, več kot je ekonomistov v njej, pa tudi, da je pravo slabše, ko je pravnikov vse več. V ozadju so v bistvu procesi osamosvajanja v odnosu do delavskega razreda, ne pa poistovetenja z njim.

Delavec se pri nas že globoko zaveda, da je on eno, da pa je nekdo drugi v družbi nekaj drugega. Pri tem delavec preneha verjeti v komunizem. To pa je bistvena stvar, ki nas sili k razmišljanju. Vprašati se moramo, v kaj se mora spreminjati delavec. *Vsak človek, ki pri nas dela z družbenimi sredstvi za proizvodnjo, se mora spreminjati v proizvodnega intelektualca.* K temu pa mora prispevati tudi nova organizacija dela. Če se



to ne zgodi, če ne prihaja do ekonomske osvoboditve dela, pa tudi do povezovanja delavcev z delovnim človekom, do tega, da organizira družbo in jo upravlja, potem preneha verjeti v komunistično perspektivo.

Druga sila v tej igri, mladina, in to množično, tudi ne vidi možnosti za intelektualiziranje delavcev z odpravo razlik med materialno in duhovno proizvodnjo. Če torej mladina te perspektive ne vidi, potem tudi ona hlepi po svetu kariere v elitah, po svetu potrošniškega obilja, po naslovu, denarju, vsakovrstnih svoboščinah. In tako ne verjame v komunizem. Generacije današnje mladine so, ker smo prenehali biti kmečko ljudstvo, večinoma urbanizirane in zahtevajo izjemno usodo v družbi. Ne sprejemajo pa usode delavcev, pa ne samo zaradi ekonomskih težav. Zato se utegne zgoditi, da bo mladina množično razočarana nad našo vizijo in komunističnimi ideali.

In končno srednji sloji, o katerih sem že spregovoril, podrejajo sebi politiko in prakso ZK, podrejajo jo svojim interesom. V zvezi komunistov so postali prevladujoči. Ni pa jim do nikakršnega komunizma. Nikoli ga niso sprejemali in jim ni do njega.

Marksizem, o katerem govorimo, in ki ga razširja katedrska inteligenca, je marksizem iz knjig. Marksologija pa ne sprejema niti marksizma niti njegove komunistične ideje, ampak marksizem celo zavrača. Tudi pri nas se marksisti spreminjajo v marksologe. Marksolog proučuje Marxa in pozna marksistično čtivo do podrobnosti, vendar zato, da mu lahko oporeka. To se je sedaj po malem začelo dogajati tudi glavnim protagonistom praksisovskega marksizma pri nas, predvsem pa njihovi drugi in tretji generaciji. Marksizem se v svetu vse bolj spreminja v marksologijo in pri nas prodira prav zaradi tega, ker ga razširjajo deli inteligence, ki je ločena od delavskega razreda. Skoraj nimamo več razmišljanj, ki »od znotraj« razvijajo teorijo in neposredno povezujejo teorijo in prakso. Izgubili smo revolucionarne mislece, ki so bili velike avtoritete, vendar pa novih ne ustvarjamo. Po odhodu najbolj ustvarjalnih osebnosti Titove generacije, ki so bile tako politične kot miselne in moralne avtoritete, nihče nikogar ne upošteva več. Zdaj so ta razmišljanja zastala. Ali so izpolnjeni pogoji za oblikovanje novih avtoritet, ali možnosti za to sploh so, ne vem. Kritiko družbe opravlja poklicna znanost, kot jo je pejorativno označil že Marx.

Gre za to, da je katoliška cerkev prva pričela proučevati marksizem zato, da bi mu oporekala. V tem smislu je Marcel Moré še l. 1934 v *Espritu* zapisal: »Položaj je glede na grozeči marksizem toliko težji . . . , ker nasprotnika, proti kateremu se moramo boriti, pravzaprav komaj poznamo ali pa ga sploh ne«. Tako je Vatikan ustanovil *Studio rusicum*, prvo specializirano ustanovo za proučevanje marksizma v svetu, ki naj bi ga na tej podlagi spodbijali. Hkrati s tem je fašizem pred drugo svetovno vojno razvijal množično malomeščansko histerijo do komunizma in boljše-vizma kot smrtnih nevarnosti, vendar je bilo to preveč primitivno. Fašizem je doživel politični in vojaški poraz. Po drugi svetovni vojni, med

hladno vojno, pa so razvoj marksologije z namenom spodbijati marksizem, prevzeli jezuiti, Calvez in drugi teologi, potem pa so razvili svojo akademijo in začeli izdajati znamenito publikacijo Marksistične študije tudi evangelisti. Razliko med Marxom in Engelsom so prvi obdelali prav evangelistični marksologi. (Pri nas pa so posamezniki pred petnajstimi, dvajsetimi leti začeli brbljati prav to, kar so teologi ugotovili nekaj desetletij poprej). Dokazovali so, namreč, da je bil Engels plitkejši, primitivnejši, vulgarno-materialistični mislec, medtem ko je bil Marx nekoliko drugačen.

V obdobju hladne vojne se je Zahod idejno in propagandno dokončno organiziral proti »svetovni komunistični nevarnosti«. Veliko pozneje se je pokazalo, da je CIA financirala Kongres za svobodo kulture ter časopise Encounter, Der Monat in Preuves. Prvi Jugoslovan, ki je v časopisu Der Monat objavil svoj članek, je bil Djilas, in to pred svojimi članki v Borbi in pred Anatomijo neke morale. Ti časopisi govorijo o razlikah med mladim in starim Marxom in prinašajo teze o pozitivističnem in pragmatističnem Marxu, ki je v »Kapitalu« izdal svojo filozofsko-antropološko mladost.

Resda se Marxova in Engelsova zgodnja dela pojavljajo v tridesetih letih, širše znana pa so postala po drugi svetovni vojni in tedaj so za mnoge intelektualce v socialističnih državah veliko pomenila. Na njihovi podlagi so mnogi oblikovali svoj odnos do Stalinove redukcije marksizma na »diamat« in »histomat«, edino, kar so vedeli iz četrtega poglavja Kratklega tečaja zgodovine VKP (b) in popularizacije, kakršne so bile Rosenthalova in druge.

Poleg tega imamo tudi Institut za proučevanje komunizma na Kolumbijski univerzi, ki ga vodi Zigmunt Brzezinski.

Iz arzenala teoloških in protikomunističnih raziskav marksizma številni ljudje pri nas tudi danes, in to vse bolj, grabijo za svoje orožje. Z nekajdesetletno zamudo naši domnevno veliki intelektualci ponavljajo celo teze Berdjajeva in njegovo kritiko boljševizma. Poslušamo celo teze, da je za komunizem zrelo samo pravoslavje in nihče drugi na svetu. Pa dodajte temu še obsedenost s tem, da smo Balkan in da se balkaniziramo, da smo za tiranijo in despotijo – vse to je daljni odmev teorije vzhodnjaškega despotizma, ki je menda vznikal iz poplav Rumene reke in katerega potomec je celo caudillizem v Južni Ameriki (Wittfogel). Edinole anglosaksonski in germanski svet pa sta se tej pošasti izognila. Pa tudi, ko se je pri nas pisalo o birokratskem socializmu, se je šlo po sledi Bruna Rizzija in njegovega dela Birokratski socializem, katerega druga izdaja je bila pri nas pred kratkim prevedena. Djilasov Novi razred so navdihnili odkritja nekaterih italijanskih in ameriških sociologov pred drugo svetovno vojno.

Marsikaj je torej celo v naši današnji marksološki in »marksistični« literaturi samo zapozneno in provincialno prevzemanje ideologije in propagande meščanske družbe, marsikaj so odpadki in zapoznena prevzemanja starih odkritij iz velikega sveta v provincialni izdaji.

Tudi tu smo mi padali na izpitu, kadar je naša partija (z izjemo svojih

vrhov – Bakarića, Kardelja, Kidriča) ostala na ravni dokaj nizke, predmarksistične zavesti.

Ker je prišlo do zastoja socializma, vse to ogroža tudi samo razmišljanje o komunizmu in vero v komunizem, kar je tudi spodbudilo Vinka Hafnerja, da postavi vprašanje, v zvezi s katerim se pogovarjamo.

Gre za nekakšno množično zavest, vse bolj polno razočaranja, ki danes dobiva dodatni navdih tudi v tem, da socializem baje nikjer ni uspel in da nikjer, tudi pri nas, ne uspeva. Zato se išče alternativo, drugo strategijo, možnost svobodne izbire . . . Krepi zavest o restavraciji tako državnega socializma kot meščanskega parlamentarizma. Zato prihaja celo do aktualizacije stare meščanske šole naravnega prava, vseh zgodb v človeških svoboščinah, tem, kakršne so legitimnost in legalnost, totalitarnost, pa vse pogostejšega izenačevanja fašizma, komunizma, stalinizma, azijskega despotstva . . .

Pri vsem tem pa trpi tudi komunizem kot ideja. Upal bi si reči, da se zaradi naših zastojev v razvoju socializma celotne generacije vzgajajo na tej podlagi. Po Kardelju, Bakariću in nekaterih drugih ne proučujemo niti lastne družbe ne svetovnega razvoja, zato pa tudi ne vidimo, da se ta svet kljub vsemu vendarle spreminja v duhu komunistične vizije ter da komunizmu ne zvonijo zvonovi, da mu torej ni odzvonilo. Lahko bi dokazoval Bakarićevo tezo, da smo na pragu ustvarjanja nove družbe – tako pri nas kot v svetu. Kljub temu padamo na izpitu pod pritiskom ideologije srednjih slojev. Tudi v jugoslovansko družbo se vtihotaplja Reaganovo sporočilo, da je komunizem odšel na smetišče zgodovine.

V tem smislu je potrebna obnova partije. Naša kriza zastoja in težnje po restavraciji še niso dovolj napredovale, da bi bila obnova mogoča. Še težja pa mora biti, da se bomo le streznili.

DRAGO ŠČERNJAVIČ

## Vsak korak resničnega gibanja je važnejši kot ducat programov

1

Ko sem prebral članek in poslušal današnjo razpravo, lahko ugotovim, da prevladujejo vprašanja in problemi s skupno značilnostjo, ki se ji pravi, kaj je razredna pozicija zveze komunistov danes oziroma kako krepiti razredno bistvo in družbeno vlogo zveze komunistov, čeprav to ni bilo neposredno rečeno. Družbeni položaj, vloga in naloge revolucionarne avantgarde delavskega razreda so odvisni od boja in strateških nalog v določenem zgodovinskem položaju, od bistva proizvodjalnih odnosov in